

□ FIKİH. Fıkıh âlimleri atla ilgili özel hükümleri etinin yenip yenmeyeceği, zekâti, ganimetteki payı ve at yarışı olmak üzere belli başlı dört konuda ele almışlardır.

1. **Eti.** Şâfîî ve Hanbelî mezhepleriyle Mâlikîler'den gelen bir rivayete göre at etinin yenmesi mubahtır. Bu konuda Câbir b. Abdullah'ın rivayet ettiği, "Resûlullah Hayber günü ehli eşek etini yasa etmiş, at etine izin vermiştir" (Buhârî, "Zebâ'ih", 27; Müslim, "Şayd", 36, 37, 38) meâlindeki hadis delil olarak kabul edilmiştir. Hanefîler'den Ebû Yûsuf ve Muhammed de bu görüşü benimsemişlerdir. Hanefî mezhebinde tercih edilen görüş ile Mâlikîler'den gelen ikinci bir rivayete göre ise at etinin yenmesi tenzihen mekruhtur. Hasan b. Ziyâd Ebû Hanîfe'den at eti yemenin tahrimen mekruh olduğu tarzında bir görüş rivayet ettiği gibi İmam Mâlik'in bunun haram olduğuna hükmettiği ve bazı Malîkî âlimlerin bu hükmü benimsediği de belirtilmektedir. Sonucu grubu teşkil eden fakihler bu konuda Hâlid b. Velîd'in rivayet ettiği, "Resûlullah at, katır ve merkep eti yemeyi yasak etti" (İbn Mâce, "Zebâ'ih", 14) hadisi ile "Sizin için atları, katırları ve merkepleri binek ve süs hayvanı olarak yaratmıştır. Bilmediğiniz daha nice şeyleri yaratır" (en-Nahl 16/8) meâlindeki âyetin çeşitli yorumlarına dayanmışlar, akli delil olarak da askerî ve sivil hizmetler için kullanılan bu hayvanın kesim yoluyla telef edilmesinin müslüman toplumlara zarar vereceği hususunu zikretmişlerdir. Yine bunlar, at etinin yenmesinin câiz olduğuna kaynak olarak gösterilen hadisteki olayın savaş sırasında cereyan ettiğine dikkat çekerek bunun zaruret hali için geçerli olduğunu ileri sürmüşlerdir. At etinin yenmesini tasvip eden ve etmeyen bütün İslâm âlimlerine göre at necis hayvanlardan sayılmayıp içtiği suyun artığı ve sütü temizdir.

2. **Zekâti.** Hanefî mezhebinden Ebû Yûsuf ve Muhammed'in de aralarında bulunduğu âlimlerin çoğunluğuna göre ticarî gaye ile beslenenler hariç at için zekât ödenmez. Çünkü Hz. Peygamber, "Müslümanın, atı ve kölesi için zekât vermesi gerekli değildir" (Buhârî, "Zekât", 45, 46; Müslim, "Zekât", 8) demiştir. Ebû Hanîfe ise ticaret için yetiştirilen atların yanı sıra üremesi için erkek dişi bir arada beslenen atlara da zekât düşeceği görüşündedir. Ticaret malla-

rında olduğu gibi atların da değeri hesaplanarak 1/40 oranında zekât ödenir. Ebû Hanîfe ile Züfer bu oran yerine sabit bir rakam olarak her at başına 1 dinar veya 10 dirhem ödenebileceğini de belirtmişlerdir.

3. **Ganimetteki Payı.** Fakihlerin çoğunluğu ganimet paylaşılırken bir hisse kendisine, iki hisse de atına olmak üzere süvariye üç hisse verileceği görüşünü benimsemiştir. Başta Ömer b. Abdülâzîz, Süfyan es-Sevrî, Leys b. Sa'd ve İbn Sîrîn olmak üzere birçok fakih bu görüşleri için Hz. Peygamber'in Hayber'deki uygulaması ile ilgili olarak Abdullah b. Ömer'in rivayet ettiği, "Resûlullah ganimet taksiminde at için iki pay, sahibî için bir pay ayırdı" (Buhârî, "Cihâd", 51; Müslim, "Cihâd", 57) hadisini esas almışlardır. Ebû Hanîfe ise Hz. Peygamber'in Hayber'de Hudeybiye süvarilere iki hisse, piyadelere bir hisse verdiğini bildiren rivayeti esas alarak (Ebû Dâvûd, "Cihâd", 155) atın payının bir hisse olduğunu ileri sürmüştür. Öte yandan Ebû Yûsuf'un dışındaki Hanefîler, Mâlikîler ve Şâfîîler süvarinin ancak bir atına pay ayrılacağını söylerken Ebû Yûsuf ile Hanbelî âlimler gazinin iki atı varsa her ikisi için de ayrı ayrı pay verileceğini savunmuşlardır. Bir askerinin en çok iki at kullanabileceği kabul edildiğinden ikiden fazla olan atları için pay ödenmez. Evzâî'nin rivayetine göre Hz. Peygamber çok atı olanların yalnız iki atı için pay vermekteydi (İbn Kudâme, VIII, 407, 408).

4. **At Yarışı.** Ortaya herhangi bir bedel konmaksızın atlar arasında yarış düzenlenmenin câiz olduğu konusunda fıkıh âlimleri görüş birliği etmişlerdir. Yarışı kazanan tarafa ödenecek bir bedel söz konusu olduğunda eğer bu bedeli devlet başkanı veya onun temsilcisi durumundaki bir yetkili ortaya koyarsa yine câiz görülmüştür. Çünkü yarış düzenlenmenin esas gayesi atların formunu koruyarak cihad için verimliliklerini en üst düzeyde tutmaktır. Cihad hareketinin en yetkili ve sorumlu kişisi de devlet başkanıdır. O halde onun bir yarışı daha özendirici hale getirmek için ortaya ödül koyması câizdir. Kazanan tarafa verilmek üzere yarışa katılan her iki tarafın ortaya bir bedel koyması ise kumar telakki edildiğinden meşrû görülmemiştir. Bazı fakihler iki taraftan yalnızca birinin veya üçüncü bir şahsın ortaya bedel koymasının meşrû olduğunu söylemişlerdir (bk. MÜSABAKA).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 2, 62, 72, 242, 249, 254, 256, 425, 474; Dârimî, "Cihâd", 36; Buhârî, "Cihâd", 51, 56, "Zekât", 45, 46, "Zebâ'ih", 27; Müslim, "Cihâd", 57, "Zekât", 8, "Şayd", 36-38; İbn Mâce, "Cihâd", 44, "Zebâ'ih", 14; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 60, 143, 144, 155; Tirmizî, "Cihâd", 22, "Zekât", 8, "Siyer", 6; Nesâî, "Hâyl", 14, 17, "Zekât", 16, "Şayd", 29, 30; Şâfîî, *el-Üm*, IV, 147; *el-Fetâvâ'l-Hindîyye*, Bulak 1310, I, 178; Kâdîhan, *Fetâvâ (el-Fetâvâ'l-Hindîyye içinde)*, I, 249; Kâsânî, *Bedâ'i*, V, 38, 39; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, Kahire, ts. (el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-kübârâ), I, 402; İbn Kudâme, *el-Muğnî* (Herrâs), II, 620, 621; VIII, 407, 408, 591, 651, 652, 659, 669; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr*, Kahire 1389/1970, II, 183; Şirbîni, *Muğnî'l-muhtâc*, Kahire 1958 — Dimaşk, ts. (Dârü'l-Fikr), IV, 298; Derdîr, *eş-Şerhu'l-kebir* (Düsükî, *Hâşiye 'ale's-Şerhi'l-kebir içinde*), Kahire 1303, II, 117; Şevkânî, *Neylül-evtâr*, VIII, 125-127; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, I, 150; II, 19; III, 234; V, 257, 258, 479; Sâlih el-Ezherî, *Cevâhirü'l-iktilâf*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Ma'rife), I, 10; II, 256; Yûsuf el-Kardâvî, *Fıkhuz-zekât*, Beyrut 1379/1963, I, 222-232; "Hâyl", *Mv.F*, XX, 191-193; "Et'ime", a.e., V, 138-139; "Et'ime", *Mv.F*, XIV, 280, 283, 284, 286.

SALİM ÖĞÜT

ATA

Türkçe'de

"baba", "dede" ve "ced" mânalarında kullanılan bir kelime.

XII. yüzyıldan itibaren Orta Asya'da Türk mutasavvıfları arasında "şeyh, pîr" ve "halife" mânasında kullanılan kelime, "terbiye eden, edep öğreten, yol gösteren; kendisine bağlananları kayıran ve koruyan şeyh" anlamına da gelmektedir. Türkler eskiden dinî bir kutsiyet de izâfe ettikleri menkıbevî şahsiyetlere, dervişlere, şeyhiere, ululara ve toplum içinde saygı kazanmış yaşlı kimselere **ata** veya **bab** (baba) unvanını verirlerdi. Korkut Ata, İrkıl Ata, Çoban Ata, Zengi Ata, Mansur Ata, Sâhib Ata gibi şahıslar Türk dünyasında bu unvanı almış ünlü kişilerdir. Oğuzlar da dedelerine "Oğuz atalar" diyorlardı. Onlardan kalan güzel sözlerin bir araya getirilmiş şekline de "Oğuznâme" denilmektedir. Ecdadın çeşitli tecrübeler sonunda varmış oldukları hükümleri öğüt ve örneklemeler yoluyla halka aktaran anonim nitelikteki özlü sözlerine "atasözü" tabir edildiği gibi yine onlardan kalan yâdigâra da "atadan veya atalardan kalma" denilir. Nitekim Fâtih, ünlü *Kanunnâmesi*'nin başlangıcında, "Bu kanunnâme atam ve dedem kanunudur ve benim dahi kanunumdur" demiştir.

Tasavvuf cereyanının Türkler arasında yaygınlaşmasından sonra, bilhassa Babailer ve Bektaşiler gibi bir kısım tarikat mensupları Anadolu'da ata yerine **baba** tabirini kullanmışlardır. XII. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti'ne karşı siyasi-dini bir hareket olarak ortaya çıkan Babailik akımının kurucusu Baba İlyas ile meşhur müridi Baba İshak, yine Selçuklu devri mutasavvif şairlerinden Baba Hasan, Baba Ferec, Barak Baba hep bu unvanla tanınmışlardır. Ayrıca bir esnaf kuruluşu olan ahî birliklerinin başkanları (Ahî Baba) ile gemi reislerine de baba (Baba Oruc) denilmiştir.

Ata kelimesi boy ve yer adı olarak da kullanılmıştır. Nitekim Orta Asya Türk topraklarında Evliya Ata, Adun Ata ve Alma Ata gibi yerleşim merkezleri bulunmaktadır.

Genellikle ismin sonuna getirilerek kullanılan ata kelimesinin babada olduğu gibi özel isimlerin başına getirildiği de görülmektedir. Meselâ Selçuklu şehzadelerinin tâlim ve terbiyesiyle ilgilenen ve onlar adına eyaletleri idare eden askerî valiler **ata-bey** (ata-beg) unvanıyla anılmış, ayrıca "hekim" mânasına gelen **ata-sagun** şeklinde de kullanılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Paşa'ya da Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından soyadı olarak Atatürk unvanı verilmiştir.

BİBLİYOGRAFA :

Reşahât Tercümesi, s. 18, 24; Ali Şir Nevâî, *Nesâyimü'l-mehabbe min şemâjimi'l-fütûvve* (haz. Kemal Eraslan), İstanbul 1979, s. 384-389, 409, 414; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 14, 49, 220; a.m.f., "Ata", *IA*, I, 711-712; Abdülkadir Özcan, "Fâtih'in Teşkilât Kanunnâmesi ve Nizâm-ı Âlem için Kardeş Katli Meselesi", *TD*, sy. 33 (1982), s. 29; "Ata", *EI*² (İng.), I, 729.

COŞKUN ALPTEKİN

ATÂ

(الطأ)

Hz. Ömer'in kurduğu divan teşkilâtında feyden müslümanlara yılda bir defa dağıtılan paraya, Emevî ve Abbâsiler zamanında ise askerlerin maaşlarına verilen ad.

Atâ ve atıyye, "verme, verilen şey, bağışlama, hibe ve ihsan" mânalarında Arapça bir kelime olup atıyyenin çoğulu **atâyâ**, atânın çoğulu ise **a'tıyyedir**. Atâ Kur'ân-ı Kerîm'de, "nimet, lutuf, ihsan ve bağış" anlamlarında beş yerde geçmektedir (bk. Hüd 11/108; el-İsrâ 17/20 [iki defa]; Sâd 38/39; en-Nebe' 78/

36). Bu tabir bir terim olarak ilk defa Hz. Ömer'in halifelîği zamanında kullanılmıştır. İslâm devletinin gelir kaynaklarını teşkil eden zekât ve ganimetlerin beşte birinin (hums) kimlere dağıtılacağı Kur'ân-ı Kerîm'de (bk. et-Tevbe 9/60; el-Enfâl 8/41) açıkça belirtilmiştir. Buna karşılık, devlet gelirlerinin üçüncüsünü oluşturan ve gayri müslimlerden barış zamanlarında alınan cizye, haraç ve ayrıca ticaret mallarının vergilerinden meydana gelen **fey***in kimlere ve nasıl dağıtılacağı ise Hz. Ömer'in ictihadiyle tesbit edilmiştir. Gerçekleştirilen fetihler sonucu fey gelirlerinde büyük artış olması ve esasen ilk müslümanların büyük çoğunluğunun başka bir gelirin bulunmaması sebebiyle, Hz. Ömer bunları müslümanlar arasında iki şekilde, biri her ay erzak (bk. RIZIK) adı altında yiyecek olarak diğeri ise yılda bir defa olmak üzere para şeklinde dağıtmayı uygun bulmuştur. Bunun için **divan*** teşkilâtı kuruldu ve bu teşkilât vasıtasıyla müslümanlara yılda bir defa verilen paraya atâ veya atıyye denildi.

Hz. Ömer, atâ verilecek kimselerin adlarının, öncelikle Hz. Peygamber'in mensup olduğu Kureyş kabilesinin Benî Hâşim kolundan başlanmak suretiyle **levh** adı verilen geniş sayfalara yazılmasını emretti. Atâ miktarları da farklı seviyelerde tesbit edildi ve müslümanların İslâmiyet'i erken veya geç kabul etmeleriyle dine hizmetteki gayretleri ölçü olarak alındı. Bu hususta Hz. Ömer, "Ben, Resûlullah'a karşı savaşanlarla Resûlullah'ın safında düşmanlara karşı savaşanları bir tutmayacağım" diyordu. Kaynaklardaki farklı rivayetler bir yana, Hz. Ömer'in tesbit ettiği atâ miktarları şu şekilde sıralanabilir: Hz. Peygamber'in hanımlarına onar bin, Bedir Gazvesi'ne katılanlara beşer bin, Mekke fethinden önce hicret edenlerle irtidat savaşlarından itibaren fethilere katılanlara üçer bin, muhacir ve ensarın çocukları ile Kâdisiye ve Yermük savaşlarına katılanlara ikişer bin; daha sonraki savaşlara katılanlara biner, geriye kalanlara ise 300 ile 500 dirhem arasında değişen miktarlarda yıllık verilmiştir. Hz. Peygamber'in hanımları dışındaki kadınlardan en fazla miktarda atâ tahsis edilenler, biner dirhem ile ilk muhacir kadınlardır. Diğer kadınlara ise 600, 400, 300 ve 200 dirhem yıllık ödenmiştir. Çocuklara da sütten kesilmelerinden itibaren yüzer dirhem atâ veriliyordu. Ancak çocukların bir an önce atâyâ hak kaza-

nabilmeleri için bazı annelerin onları erken sütten kestiğini öğrenen Hz. Ömer önceki şartı kaldırdı ve çocuklara doğar doğmaz atâ verilmeye başlanmasını emretti. **Mevâlî***ye de diğer müslümanlar gibi atâ bağlanıyordu. Hz. Ömer, mülkiyet hakları olmadığı ve malları sahiplerine ait kabul edildiği için kölelere atâ bağlamamıştır. Bu zümreden, yalnızca Bedir Gazvesi'ne katılmış olan üç köleye istisnâ olarak üçer bin dirhem atâ verilmiştir. Hz. Ömer, hicret etmiş veya Allah yolunda cihadta katılmış bütün müslümanlara, onların çocuklarına ve kadınlarına atâ bağlamıştır. Ancak, başta bedviler (a'râb) olmak üzere, çeşitli bölgelerde yaşayan hicret etmemiş veya cihada katılmamış olanlarla onların çocuklarına ve kadınlarına pay verilmemiştir.

Atıyyelerin dağıtımı ve teslimiyle Medine ve çevresinde bizzat Hz. Ömer, diğer bölgelerde ise **âmil***leri meşgul oluyordu. Taşrada, bilhassa Suriye ve Irak bölgelerinde **cünd** adı verilen merkezler kurularak buralardaki askerler atıyyelerini bağlı buldukları merkezden almışlardır. Bölgedeki kabileleri iyi tanıyan **arif***, **nakib*** ve **emin*** gibi görevliler, atıyyelerini sahiplerine teslim etmek üzere evlerine kadar giderlerdi. Hz. Ömer, atıyyelerin teslimi sırasında tâcirlerin zekâtını içinden alırdı. Böylece tâcirin görünen ve görünmeyen servetinin zekâtı hesap edildikten sonra zekât borcunun atıyyeden kesilmesi yönüne gidildiği görülmektedir. Atıyyeyi de zekâta tâbi tutarak ondan zekât alan ilk halife ise Muâviye'dir.

Hz. Ömer'in fey gelirlerini atıyye şeklinde bütün müslümanlara dağıtması daha sonraki tarihlerde aynı şekilde devam etmemiştir. Müslümanların sayısının artması, mühtedilerin çoğalması, Emevî ve Abbâsiler zamanında askerî usullerin değişmesi ve askerliğin bir meslek haline gelmesi gibi sebepler yüzünden atıyyeler yalnızca halifelerin tercih ettiği bazı kimselere verilir hale geldi. Bilhassa Abbâsiler zamanında Hz. Ali ve Hz. Abbas soyundan gelen bazı ailelere bir lutuf olmak üzere atıyye verilmeye devam edildi. Bunun dışında atâ, yalnızca askerliği meslek olarak seçenlere maaş olarak veriliyordu. Askerler divanlara yazılıyor ve kendilerine belirli bir atâ tayin ediliyordu. Ayrıca Emevîler döneminde asker olanlar dışında mevâlîye atâ verilmemeye başlandı. Abbâsiler zamanında ise atıyyelerin ödenmesine merkezî bir sistemle beytülmâlin kontrolü altında devam